

Četiri kraljevstva Mezopotamije

Ošap, Martin

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:097421>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-05**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Studij engleskog jezika i književnosti i povijesti

Martin Ošap

Četiri kraljevstva Mezopotamije

Diplomski rad

Mentor: doc.dr.sc. Zlatko Đukić

Osijek, 2019.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za povijest

Studij engleskog jezika i književnosti i povijesti

Martin Ošap

Četiri kraljevstva Mezopotamije

Diplomski rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, znanstveno polje povijesti,
znanstvena grana stara povijest

Mentor: doc.dr.sc. Zlatko Đukić

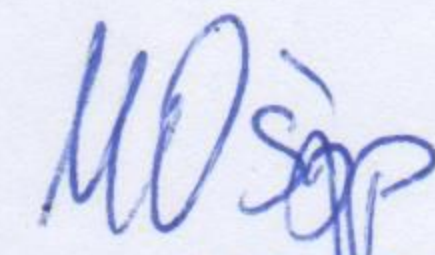
Osijek, 2019.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 20.9.2019.

Martin Ošap, 0122216407

ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Mezopotamija se s punim pravom naziva „kolijevkom civilizacije“ budući da su upravo na području Mezopotamije cvjetala četiri kraljevstva, koja su svojim dostignućima na raznim poljima udarila temelje civilizacije. Razvoj primitivnih zajednica u urbana središta sa kompleksnim sustavom navodnjavanja i obrade tla bio je veliki pothvat koji je stanovništvu Mezopotamije omogućio rast i jačanje do velikih i jakih kraljevstava koja su nekada dominirala okolnim područjima i koja su svoj utjecaj proširila diljem Srednjeg Istoka sve do Mediterana, a posredstvom egipatske, grčke i rimske civilizacije prenijela ga u današnjicu. Sumer, Akad, Asirija i Babilon time su duboko ostavili trag i postali sinonim velikih civilizacijskih postignuća na poljima društvenog i političkog ustroja, ekonomije, administracije, zakonodavstva, a naročito religije i mitologije. Sve ovo postignuto je velikim ljudskim naporima kroz dugotrajan proces, a naposljetku, unatoč raznim utjecajima koji su na područje Mezopotamije dolazili sa svih strana, kraljevstva Sumer, Akad, Asirija i Babilon uspjela su zadržati svoj kulturno-civilizacijski izričaj temeljen na sumersko-semitskoj domicilnoj jezgri.

Ključne riječi: Sumer, Akad, Asirija, Babilon, Mezopotamija

Mesopotamia is, by all rights, called the "cradle of civilization" since the area of Mesopotamia is where four great kingdoms flourished, which, by their achievements in various fields, laid the foundations of civilization. The development of primitive communities into urban centers, with a complex irrigation and tillage system, was a major undertaking that allowed the population of Mesopotamia to grow and strengthen to the large and powerful kingdoms that once dominated the surrounding areas, and, which extended their influence throughout the Middle East all the way to the Mediterranean, to be transmitted to the present day by the Egyptian, Greek and Roman civilization. Sumer, Akkad, Assyria and Babylon thus left a deep imprint, and became synonymous with great civilizational achievements in the fields of social and political organization, economy, administration, legislation, and especially religion and mythology. All this was achieved through great human effort through a lengthy process, and in the end, despite the various influences that came to Mesopotamia from all the surroundings, the kingdoms of Sumer, Akkad, Assyria and Babylon were able to retain their cultural-civilizational expression based on the Sumerian-Semitic domicile core.

Keywords: Sumer, Akkad, Assyria, Babylon, Mesopotamia

Sadržaj

Uvod.....	2
1. Geografske odrednice.....	3
1.1 Sumer.....	5
1.2 Akad.....	6
1.3 Asirija.....	7
1.4 Babilon.....	8
2. O pojmu religija u kontekstu Mezopotamije.....	9
2.1. Religijski sustav.....	10
2.2 Božanski panteon.....	12
2.3 Mitologija.....	14
3. Arhitektura četiriju kraljevstava Mezopotamije.....	16
4. Umjetnost četiriju kraljevstava Mezopotamije.....	19
5. Društveni, ekonomski i politički ustroj četiriju kraljevstava Mezopotamije.....	21
5.1 Predcivilizacijski period.....	21
5.2 Period civilizacija.....	24
Zaključak	30
Popis literature.....	31

Uvod

Ovaj radi bavi se četirima kraljevstvima Mezopotamije- Sumerom, Akadom, Asirijom i Babilonom u kontekstu prelaska sa lovačko-sakupljačkog na nomadsko-stočarski i sjedilački poljoprivredni oblik zajednica, civilizacijskih postignuća na poljima društvenog i političkog ustroja, formiranja osnovnog religijskog i mitološkog sustava te razvoja i formiranja kako arhitekture, tako i umjetnosti. Ovaj rad nema namjeru, niti će se baviti vojnom poviješću i kronološkim pregledom od postanka do pada kraljevstava, jer je, zbog prevladavajuće prirode vojne povijesti i kronologije, takvih radova mnoštvo. Prvenstvena namjera ovoga rada prikazati je četiri važna kraljevstva Mezopotamije u svijetlu civilizacijskih dostignuća zbog kojih su i danas poznata. Mezopotamija, koja prema trenutnim znanstvenim spoznajama nosi titulu kolijevke civilizacije, unikatan je kulturno-civilizacijski krug koji je svoj utjecaj prenio na mnoge okolne kulture, a posredstvom grčke, rimske i egipatske civilizacije mnogo toga sačuvano je za današnjicu. Četiri kraljevstva oko kojih se veže ovaj rad, odigrala su vrlo važnu ulogu u tom kulturno-civilizacijskom prijenosu, a zbog svojih su dostignuća na raznim poljima postala sinonim iskonske civilizacije i golicala maštu mnogih znanstvenika tijekom povijesti. Iako se često spominju u kontekstu carstava, ovdje će se o njima referirati kao kraljevstvima, poglavito zbog translacijske prirode njihovih titula *en*, *ensi* i *lugal*. Sukladno svemu, navedene odlike bit će promatrane i analizirane kroz prizmu zajedničkog kulturno-civilizacijskog kruga Mezopotamije sa sumersko-semitskom domicilnom jezgrom uz isticanje njihovih posebnosti.

1. Geografske odrednice regije

Klima Mezopotamije relativno je suha, s velikim temperaturama, a vlažnost je povećana samo u područjima neposredno uz vodene površine, unatoč veličini rijeka i njihovih pritoka. U području južne i središnje Mezopotamije temperature se većinu godine penju vrlo visoko, a količina padalina je neznatna. Kišna sezona započinje zimi, dok su ljeti padaline prisutne u premaloj količini pa su tako rijeke glavni izvori vode. Iako kiša utječe na vegetaciju, navodnjavanje je nužno za poljoprivredne kulture.¹ Sjeverna Mezopotamija pak, ima malo vlažniju klimu zahvaljujući geografskom položaju u podnožju gorja Taurus, gdje ima dovoljno kiše kako bi se stanovništvo moglo baviti samostalno održivom poljoprivredom bez velikih sustava irigacijskih kanala. Južna Mezopotamija nema tako stabilne uvjete za samostalno održivu poljoprivredu, a uz to, vrlo česta su pojava i suhi, pješćani vjetrovi koji nekad znaju prerasti u pješćane oluje, što, naravno, povećava sušnost tla. Ipak, ono što je zajedničko i sjevernoj i južnoj te središnjoj Mezopotamiji jest to da je tlo u predjelima dalje od rijeka osiromašeno od minerala s velikim udjelom pijeska i soli pa je zbog toga plodnost dalje od riječnih područja vrlo mala. Ona se iznimno povećava u naplavnim područjima gdje rijeka taloži hranjive tvari, većinom minerale iz izvorišta u gorju i plodni mulj, i otapa soli iz tla te ih odnosi.²³ Plodnost je u to vrijeme dodatno povećana izgradnjom kompleksnog sustava kanala za navodnjavanje i natapanje pa je tako povećana ukupna površina plodnog tla i u tim područjima se nalaze veća naselja. Osim na krajnjem sjeveru Mezopotamije, kamen u tlu je rijetka pojava, što će kasnije poprilično utjecati na izgled i strukturu naselja, kao i građevne elemente. Divlja vegetacija je slabo zastupljena i sastoji se većinom od raznih vrsta trske koje se nalaze u neposrednoj blizini rijeka, rukavaca i irigacijskih kanala, a ponegdje se nalazi i niska grmolika vegetacija otporna na visoke temperature.⁴ Postojale su i travarice koje su formirale malene livadne otoke, najčešće u predjelima gdje su podzemne vode bile dovoljno blizu površine, a pšenica je rasla u divljem obliku na Srednjem Istoku i tamo je najranije i pripitomljena.⁵ Divlje travarice koje su tvorile livadne otoke u predjelima sjeverne Mezopotamije služile su kao prva

¹Talling, J.F., „Water characteristics. In: Euphrates and Tigris, Mesopotamian Ecology and Destiny“, Monographiae Biologicae, vol 38. Springer, Dordrecht, 1980., str. 1.

² Ur, Jason A., „Cycles of Civilization in Northern Mesopotamia, 4400—2000 BC“, Journal of Archaeological Research, vol. 18, br. 4, 2010, str. 4.

³Talling, „Water characteristics. In: Euphrates and Tigris, Mesopotamian Ecology and Destiny“, str. 2.

⁴Kramer, Samuel Noah „The Sumerians, their history, culture and character“, The University of Chicago Press, 1963., str. 17.

⁵Glassman, Ronald M., „The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States“, vol. 1, Springer International Publishing, 2017., str. 295.

polja za ispašu. Kasnije, utjecajem nomadskog stočarstva i širenjem sjemenja posredstvom životinja koje su ga prenosile na krznu, ukupna površina livada i pašnjaka povećava se što kasnije postaje polazna točka za rast nomadskog stočarstva. Shodno tomu, divlje trave, često naviknute na teže uvjete rasta, odlično su uspijevale u području gdje je količina padalina ipak bila dovoljno obilna da se ekosustavi livada i pašnjaka postupno krenu povećavati. Poljoprivredna vegetacija cijele Mezopotamije sastojala se većinom od raznih vrsta rano kultiviranih žitarica i mahunarki, a poznato je kako su se južno od sutoka rijeka Eufrat i Tigris uzgajale datulje. Na području cijele Mezopotamije uzgajale su se i razne rane sorte lukovica poput češnjaka i luka, razne kupusnjače te bilje kao što je gorušica.⁶Čak i u predjelima južne Mezopotamije, uz ratarstvo, poznato je kako je postojala i praksa nomadskog stočarstva⁷, a stanovnici Mezopotamije bavili su se i ribolovom jer su obje rijeke bile bogate ribljim vrstama, ali su također uzgajali ribu u bazenima i ribogojilištima.⁸

⁶Laurent, Christopher, „ The Many Lives of Mustard: Journey of a Familiar Condiment“, The Journal of Canadian Food Cultures, vol. 4, br. 2, 2013, str. 2.

⁷Glassman, „The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States“, str. 295.

⁸Banister, K.E., „The fishes of the Tigris and Euphrates rivers“, Euphrates and Tigris, Mesopotamian Ecology and Destiny. Monographiae Biologicae, vol 38. Springer, Dordrecht,1980., str. 1.

1.1 Sumer

Sumer je skup gradova-država, kasnije kraljevstava poput Ura, Nipura, Uruka, Lagaša i drugih, koja su zauzimala najjužniji dio Mezopotamije. Manje-više omeđen rijekama Eufkrat i Tigris i njihovim rukavcima koji su činili istočnu i zapadnu granicu, sjeverna granica nalazila se na aluvijalnoj zaravni gdje se tokovi rijeka Eufkrat i Tigris najviše približavaju, dok je južna granica bila obala Perzijskog zaljeva.⁹ Okvirna sjeverna granica, pošto ju je nemoguće točno odrediti, nalazila se malo sjevernije od današnjeg grada Bagdada u Iraku. Granice sumerskih kraljevstava mijenjale su se kroz povijest sukladno jačanju pojedinih vladara i kraljevstava, ali okvirne granice izvorne sumerske civilizacije i kulturnog kruga većinom su ležale na ovim prirodnim preprekama. Važno je napomenuti kako se obala Perzijskog zaljeva u vrijeme sumerskih kraljevstava nalazila sjevernije nego što je danas. Naime, kroz tisućljeća, rijeke Eufkrat i Tigris taložile su sedimentarne tvari tvoreći tako, malo po malo, aluvijalno tlo koje se povećavalo pa su tako rijeke „otkidale“ prostor moru što je naposljetku rezultiralo današnjim izgledom. Prema tomu, teritorij Sumera zauzimao je manji prostor od onoga kojega danas poimamo promatrajući geografsku kartu.¹⁰ U Sumeru se govorio sumerski jezik, koji ne spada u skupinu semitskih jezika, nego je izolirani jezik. Još uvijek se pokušava odgonetnuti odakle izvorno potječe i koji su mu najrodniji jezici.

⁹ Adams, Robert M., „Settlements in Ancient Akkad“, *Archaeology*, vol. 10, br. 4, 1957., str. 2.

¹⁰ Ur, „Cycles of Civilization in Northern Mesopotamia, 4400—2000 BC“, str. 4.

Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 53.

1.2. Akad

Akad je kraljevstvo koje je zauzimalo središnji dio Mezopotamije. Bilo je smješteno oko sjeverne granice Sumera, gdje su tokovi rijeka Eufrat i Tigris bili najbliži. Smatra se kako je kraljevstvo Akad dobilo ime po glavnom gradu-Akadu. Sam grad Akad još uvijek nije pronađen, ali o njegovu postojanju saznajemo iz zapisa pa je njegova točna lokacija još uvijek predmet raznih predviđanja temeljenih na opisima šire i uže gradske lokacije.¹¹ Često se, kao vjerojatna lokacija grada, uzima područje sutoka rijeka Tigris i Diyala, ali sve dok daljnja terenska istraživanja ne daju konkretne rezultate, nagađanje i iščitavanje zapisa jedino su što preostaje znanstvenoj zajednici za precizno lociranje.¹² Ipak, ono na što mnogi zapisi ukazuju jest da je slavni kralj Sargon osnivač grada Akada- prvog od mezopotamskih gradova koji u pravom smislu može nositi epitet „glavni grad“.¹³ Granice Akadskog kraljevstva brzo su se širile pod prvom sargonidskom dinastijom, ali nisu ostajale trajne. U svom većem rasponu, Akad je sezao do Perzijskog zaljeva na jugu, na istoku graničio sa kraljevstvom Elam, na zapadu do Arapske pustinje i na sjeveru sve do linije između gradova Mari i Ebla.¹⁴ Akađani su govorili akadskim jezikom, koji pripada skupini semitskih jezika, a tijekom perioda velikog utjecaja prenijeli su ga i u sjevernu Mezopotamiju, gdje se rađa asirski, prvi veliki dijalekt akadskog jezika te u južnu Mezopotamiju, gdje se rađa babilonski, drugi veliki dijalekt akadskog jezika.¹⁵

¹¹McGuire,Gibson, „Kish, Akkad, and Agade- review articles by Harvey Weiss“, Journal ofthe American Oriental Society vol. 95, br. 3, 1975., str. 10.

¹²Wall-Romana, Christophe, „An Areal Location of Agade“, Journal of Near Eastern Studies, vol. 49, br. 3, The University of Chicago Press, 1990., str. 2.,3.

Oppenheim, A. Leo, „Ancient Mesopotamia- Portrait of a Dead Civilization, revised edition by Erica Reiner, The University of Chicago Press, 1977. str. 68.

¹³Wall-Romana, „An Areal Location of Agade“, str.2.

¹⁴Crawford, Harriet, „The Sumerian World“, Routhledge, 2013., str. 469.

¹⁵Garfinkle, Steven J., „The Assyrians- A New Look at an Ancient Power“, Current Issues in the Study of the Ancient Near East, PAAH 8, Western Washington University, 2007., str. 2.

1.3 Asirija

Jezgru Asirskog kraljevstva činio je niz gradova na rijeci Tigris, sa sjedištem u glavnom gradu Ašuru, po kojem je i samo kraljevstvo dobilo ime. Ime grada pak, poistovjećuje se s božanstvom zaštitnikom grada- bogom Ašurom, za kojeg se drži da je zapravo božansko utjelovljenje samog grada.¹⁶ Asirsko kraljevstvo bilo je smješteno u sjevernoj Mezopotamiji. Od sutoka rijeka Eufkrat i Tigris na jugu, do gorja Taurus na sjeveru. Istočnu granicu činile su pritoke Tigrisa, Mali i Veliki Zab, a zapadnu rijeka Eufkrat, odnosno kraljevstva Ebla, Mari i Mitani. U kasnijim razdobljima, kraljevstvo Asirija zavladao je cijelom Mezopotamijom i obalom Bliskog Istoka sve do Egipta. Asirija je Sumeranima bila poznata kao Subartu i u jednom razdoblju su vladali njome, osnovavši tako prva administrativna središta na području Asirije. Urbana i administrativna središta od velike važnosti za Asiriju bili su gradovi Ašur i Niniva, oba smještena na rijeci Tigris. Područje Asirije imalo je dovoljnu količinu padalina pa nisu bili potrebni intenzivni irigacijski pothvati za dobar urod. Geografski položaj Asirije u podnožju gorja Taurus bio je uzrok tomu. Asirci su govorili akadskim jezikom, odnosno, asirskim dijalektom akadskog jezika, koji je jedan od dva velika dijalekta akadskog.¹⁷

¹⁶Leick, Gwendolyn, „The Babylonian World“, Routhledge, 2007., str. 2

¹⁷Garfinkle, „The Assyrians- A New Look at an Ancient Power“, str. 1., 2.

1.4 Babilon

Babilonsko kraljevstvo još je jedno u nizu kraljevstava koja su svoja imena dobila po glavnom gradu. Grad Babilon, kao izvorište Babilonskog kraljevstva, smješten je u središnjoj Mezopotamiji. Jezgra kraljevstva nalazila se na području od sutoka rijeka Eufrata i Tigrisa do Perzijskog zaljeva, omeđena Arapskom pustinjom i gorjem Zagros. Većina babilonskih gradova nalazila se na rijeci Eufrat, a sam grad Babilon, svoju je povijest započeo kao važno religijsko središte, naročito za vrijeme akadskog kralja Šar-Kali-Šarija.¹⁸Svoju ekspanziju Babilonsko kraljevstvo započinje dolaskom Amorićana na prijestolje. Sumu-abum započinje širenje utjecaja Babilona, a njegov unuk Hamurabi širi granice kraljevstva i vlada cijelom južnom i velikim dijelom središnje Mezopotamije i tako započinje prvu eru Babilonskog kraljevstva i utemeljuje prvu dinastiju Babilona. U tom procesu širenja, Babilonski utjecaj postaje prevladavajući na području cijele Mezopotamije i šire, a sam grad Babilon postaje razvijeno i daleko poznato urbano središte. Dolaskom Kasita i zaposjedanjem grada Babilona stvara se prvo veliko strogo kontrolirano područje, a trgovina i poljoprivreda cvjetaju. Ovaj period Babilonskog kraljevstva obilježilo je širenje utjecaja babilonske kulture i začetak babilonskog jezika, dijalekta akadskog, kao jezika diplomacije na području Srednjeg Istoka pa sve do Egipta.¹⁹

¹⁸Leick, „The Babylonian World“, str. 2.

¹⁹Isto, str. 2., 3.

2. O pojmu religija u kontekstu Mezopotamije

Za početak, vrlo je važno reći kako religija u Mezopotamiji nije postojala u obliku u kakvom je čovječanstvo današnjice percipira i poznaje. Religije Mezopotamije skup su raznih božanstava koja su, kao u slučaju mnogih politeizama, imala razne moći, obnašala razne funkcije i bila zaštitnici i vlasnici raznih stvari, zanimanja, pojava, itd. Njihovo djelovanje i svrha mijenjali su se ovisno o vremenu i/ili ovisno o mjestu štovanja. Jedno božanstvo moglo se štovati zbog jednog razloga ili svrhe, a na drugom mjestu zbog potpuno drugog razloga i svrhe. Isto se događalo s protokom vremena, jer je jedno božanstvo moglo obitavati na jednom mjestu i vršiti jednu božansku funkciju, a razvojem društva i/ili promjenom na društvenom i/ili političkom planu dobiti potpuno novu funkciju, sukladno s trenutnim potrebama, pojavama i drugim aspektima koji su mogli utjecati na prirodu božanstava u Mezopotamiji.²⁰ Isto tako, nije postojalo univerzalno shvaćanje božanstava niti je postojao unificirani oblik štovanja sa zadanim smjericama i strogom filozofsko-teološkom podlogom shvaćanja i percepcije svega božanskog. Prema tomu, religijski sustavi u Mezopotamiji bili su poprilično raznovrsni, kompleksni, često su se preklapali i istodobno bili poprilično nestabilni pa postoji dio znanstvene zajednice koji smatra da, govoreći u kontekstu Mezopotamije, ne možemo govoriti o pojmu „religija“.²¹ S druge strane, u ovom kontekstu nije moguće govoriti o pukim vjеровanjima jer je prisutnost hramova i svećeništva kao institucije, kao i raznih rituala, činjenica koja je samostalno dala do znanja da je to ipak bio skup razvijenih sustava. Zbog ogromne kontekstualne, intelektualne i svjetonazorske distance, koju znanstvena zajednica možda nikada neće uspjeti prijeći, postoji mogućnost da nikada nećemo u potpunosti shvatiti istinsku prirodu religije u Mezopotamiji, niti njenu važnost za mezopotamsku svakodnevicu tijekom raznih perioda, a također postoji mogućnost da nikada neće biti moguće povući crtu između poimanja ljudskog i božanskog djelovanja od strane naroda Mezopotamije. Sukladno svemu tomu, zbog nemogućnosti pronalaska boljeg termina, „religija“ je trenutno

²⁰Veldhuis, Niek, „Religion, Literature, and Scholarship: The Sumerian Composition *Nanše and the Birds*“, Brill- Styx, Leiden- Boston, 2004., str. 18.

Espak, Peeter, „The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology“, Tartu University Press, 2010., str. 10.

²¹Veldhuis, „Religion, Literature, and Scholarship: The Sumerian Composition *Nanše and the Birds*“, str. 14., 15.

najbliži pojam koji će, sve do pojave novog i preciznijeg, ostati povezan sa Mezopotamijom u ovom kontekstu.

2.1. Religijski sustav

Smatra se da su Sumerani, kao prva velika civilizacija Mezopotamije, već početkom trećeg tisućljeća p.n.e. imali razvijen religijski sustav. Svećeništvo kao institucija tada je upravljalo procesima navodnjavanja i ratarstva. Do toga dolazi zbog povezanosti religije i svakodnevice, a svećenici su kao tumači božanske volje koja je upravljala prirodnim procesima bili jedini koji su mogli dati dozvolu za početak poljoprivrednih radova.²² Obični ljudi tada nisu povezivali prirodne procese s prirodnim zakonima, nego su sve ono što je njima bilo neshvatljivo pripisivali božanskom djelovanju. Isto tako, uz prirodne pojave, snovi su bili izvor neznanja i straha pa je jedna od zadaća svećeništva bilo tumačenje snova.²³ Svećeništvo je izučavalo umjetnost tumačenja božjih znakova kako bi mogli predvidjeti budućnost i razumjeti volju bogova. Ipak, ponekad nije bilo moguće čekati znakove božanske volje da se pojave. Takve prilike vezane su uz razne pothvate, vojne, graditeljske, zakonske i druge. Tada je bilo potrebno upitati bogove za njihovo mišljenje i odobravanje. U takvim prilikama razni rituali, molitve i mantre bili su sredstvo kojim je svećeništvo dolazilo do odgovora.²⁴ Ljudi su prelaskom na zemljoradnju i ostvarivanjem viška hrane dobili više vremena pa je religija postala bitnija u društvu jer su se ljudi aktivno počeli zanimati za religiju. Tu se iznjedrila potreba za ustrojenim sustavom pa je svećeništvo postalo zaseban sloj društva. Kao ljudi koji su posjedovali više znanja, ali i vremena, od ostalih, postali su prvi istraživači. Počeli su istraživati prirodne promjene i kako ih predvidjeti, počeli su promatrati nebo i primjećivati nebeska tijela, promatrali su bolesti i tražili lijekove za njih te se učili kako ih kontrolirati. Astrologija je bila posebno bitna za tumačenje božje volje jer se smatralo da je nebo odraz zemlje i svega što se događa na zemlji. Još jedan od razloga zašto je astrologija zauzela vrlo visoku ulogu jest činjenica da se nebo moglo promatrati od svuda što je olakšavalo proces dolaska do božanskih znakova tijekom osvajanja i putovanja. Također je smanjila potrebu za gradnjom velebnih zdanja sa žrtvenom svrhom i mnogobrojnim kipovima koje je trebalo hraniti i odijevati. Sve ovo, naravno, davalo je veliki ugled i značenje tituli svećenika ili svećenice. Povećanjem

²²Glassman, „The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States“, str. 352.

²³Leick, „The Babylonian World“, str. 362.

²⁴Isto

naselja i povećavanjem koncentracije ljudi na jednom mjestu, štovanje bogova dobilo je drugu dimenziju pa se počinju graditi prvi hramovi da bi ljudima bilo lakše udovoljiti bogovima. Isto tako, hrana i odjeća se prinosila kao žrtva bogovima pa hramovi rastu i grade se hramske riznice koje postaju svojevrsni skladišni element cijele zajednice za loša razdoblja poput suša, poplava i slično.²⁵ Svećenici postaju pioniri matematike i pisanja kako bi pratili, popisivali i izračunavali zalihe predmeta u hramskim riznicama. Kasnije, rastom hramskog kompleksa, ta uloga polako prelazi na hramsku administraciju, poglavito pisare u službi hrama.²⁶ Stekavši svu tu moć ne čudi kako su prvi vladari gradova-država zapravo bili svećenici pod titulom *en* ili *ensi*., a ne kraljevi u svjetovnom smislu. Kasnije, kada društveni i politički sustav postaje kompleksniji, dolaze prvi pravi kraljevi, ali kao tradicija prenosi se titula *en* ili *ensi* što označava dvojnu prirodu vladarske pozicije, ali njeno religijsko prvenstvo ostaje očito. Ona se tek kasnije razdvaja kada vladari počinju uzimati titulu *lugal* što je označavalo ratničku prirodu vladara, odnosno, njegovu ulogu ratničkog vođe.²⁷

²⁵Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 134.

²⁶Glassman, „The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States“, str. 354.

²⁷Glassman, „The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States“, str. 367., 369.

2.2 Božanski panteon

Sam mezopotamski panteon bio je ustrojen na sličan način kao i društvo Mezopotamije. Moglo bi se zapravo reći da je mitologija utjecala na strukturu društva i obrnuto. Na čelu panteona bio je vrhovni bog, a ljestvica se slagala prema njihovoj važnosti, odnosno, prema božanskoj djelatnosti. Kralj bogova bio je ne samo na vrhu ljestvice, nego i predsjedatelj vijeća bogova. Vijeće najvažnijih bogova sastojalo se od 7 bogova, a uz njih, prema njihovoj religijskoj teoriji, bilo je još pedeset bogova. Vijeće bogova određivalo je sudbinu smrtnika i pomoglo je kralju bogova stvoriti svijet. Četiri elementa smatrana su izvorom svega, a to su bili zemlja, nebo, zrak i voda i, prema tome, četiri boga smatrana su zaštitnicima svakog elementa. Bogovi zapravo nisu morali „stvarati“ svijet. Bilo je dovoljno da nešto zamisle, izreknu i „to“ bi se pojavilo. Smatra se da izvorište ove zamisli leži u činjenici da je u mezopotamskom društvu kralj vladao tako što je davao zapovjedi. Svojom riječju stvarao je i upravljao svime što je moglo biti upravljano. Isto tako, kralj bogova, davao je „riječ“ koja bi postala nešto stvarno, a to se prelilo i u kršćanski religijski koncept posredstvom Izraelaca koji su se susreli s tim tijekom godina ropstva u Babilonu.²⁸ Mezopotamski bogovi imali su antropomorfne karakteristike, što se očituje u tome da su mezopotamski „teolozi“ smatrali kako bogovi rade sve što i ljudi-jedu, piju, spavaju, imaju potomstvo i mnoge druge stvari, a muče ih i ljudske mane te ih krase ljudske vrline. Ujedno, bili su sveprisutni, a obitavali su na planini bogova te, istodobno, u svojim kipovima koje su ljudi pravili i klanjali im se prinosivši im žrtvu. Poznato nam je kako su već sredinom trećeg tisućljeća p.n.e. imali preko sto bogova, od kojih je većina sporedna. Vrhovni bogovi Sumerana, a kasnije i drugih mezopotamskih kraljevstava, bili su An-bog neba, Enlil-bog zraka, Enki-bog vode i velika božica majka-Ninhursag. Smatra se kako je bog An ili Anu dugo percipiran kao kralj bogova, naravno, sve do vremena kada su rastom i pojavom novih kraljevstava drugi bogovi postajali vrhovni. Kasnije, njegovo mjesto zauzima bog Enlil, a An polako pada u zaborav.²⁹ Enlil je, prema

²⁸Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 136., 137.

²⁹Isto, str. 139., 140.

Gordin, Shai, „The Cult and Clergy of Ea in Babylon“, Die Welt des Orients, vol. 46, br. 2, Vandenhoeck &

nalazima iz kasnijeg doba, nosio titule „Bog Otac Svih Bogova“, „Kralj Neba i Zemlje“ i „Kralj Sve Zemlje“. Često je percipiran kao stvoritelj svijeta, a postao je i izvor kraljevske moći u kasnijim vremenima jer su prema njegovu pomazanju vladali kraljevi.³⁰ Treći je bog Enki o kojemu saznajemo puno iz religijskih zapisa. Enki je bio bog bezdana i reda, bog mudrac zadužen da sprovodi odluke Enlila u praksu, a njegovo semitsko ime bilo je Ea.³¹ Svi prirodni i kulturalni procesi pripisani su Enkijevu djelovanju. Od vrhovnih božica tu je božica Ninhursag, za koju se smatra da je u ranim razdobljima bila, uz boga Anua, vrhovno božanstvo. Poznata je pod raznim imenima, a najčešća su Ninmah, Nintu, Damgalnuna i Ki.³² Bog An i božica Ki činili su božanski dvojac neba i zemlje- An(nebo) i Ki (zemlja), a bili su bogovi stvoritelji drugih božanstava. Božica Ninhursag povezana je s mitom o stvaranju bogova i božanskog raja, odakle potječe motiv „zabranjenog voća“.³³ Uz bogove elemenata, od važnijih tu su još i bogovi Nanna, božica Mjeseca još poznata pod imenom Sin ili Nanna-Suen³⁴, bog Sunca Utu još poznat i kao Šamaš³⁵ i kćer Nanne, božica Inanna, kasnije poznata kao kraljica raja, a njeno semitsko ime je Ištar.³⁶ Smatra se kako su njih sedmero činili vijeće bogova. Ostalih pedeset bogova poznati su kao „Anunnaki“-djeca boga Ana.³⁷ Grad Aššur imao je svog boga zaštitnika-Aššura koji se smatrao božanskom prirodom samog grada odakle mu i dolazi ime. Kasnije se poistovjetio sa bogom Enlilom.³⁸ Tu je još i bog Marduk, poznat i kao Bel ili Baal, zaštitnik grada Babilona, koji je spoj raznih božanstava-boga Šamaša, boga Aššura i boga Asarluhija koji je sin boga Enkija. Uz Marduka, božica Ištar imala je vrlo važnu ulogu koja je korijene vukla iz Sumera. Radi se o tituli koju su nosili kraljevi Babilona, odnosno o izvoru i temelju njihove moći. Oni su bili kraljevi po pomazanju božice Ištar.³⁹ Prema svemu sudeći, praksa spajanja bogova u jedno božanstvo vrlo je česta i teško je istinski odrediti koji bog je kada i od koga točno preuzeo karakteristike. Mnogi bogovi su, prema

Ruprecht (GmbH& Co. KG), 2016., str.3

³⁰Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“,str. 141.

³¹Espak,„The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology“, str. 9.

³² Black, Jeremy, Anthony Green, „Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia-An Illustrated Dictionary“, The British Museum Press, 1992., str. 134., 135.

³³Isto, str. 141.

³⁴Isto, str. 136.

³⁵Isto, str. 130.

³⁶Kramer, S. Noah, „Sumerian Mythology-A Study of Spiritual and Literary Achievement in the Third Millennium B.C., revidirano izdanje-Global Grey, 2018., str. 53.

Leick, „The Babylonian World“, str. 319.

³⁷Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 144.

³⁸Black, Green, „Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia-An Illustrated Dictionary“, str. 39.

³⁹Leick, „The Babylonian World“, str. 331., 332.

njihovim opisima i ulogama, bili mješavine raznih božanstava najčešće lokalnog karaktera.⁴⁰ Kroz periode nosili su razna imena i uloge, ali su u suštini svi vukli korijene od sumerskih božanstava.⁴¹

2.3 Mitologija

Mezopotamska mitologija vrlo je prisutna na zapisima pa je, shodno tomu, nama poznato jako puno mitova. Često su glavni mitovi dobivali lokalne varijante sa raznim sudionicima i ishodima. Zbog toga, ovdje će biti navedeni samo oni najvažniji. Većina mitova veže se uz nastanak, odnosno rođenje bogova, stvaranje svijeta, stvaranje i uništavanje raznih mjesta/pojava/bića te uspostavljanje reda i poretka u svemiru.⁴² Primjer toga jedan je od najvažnijih mezopotamskih mitova. Radi se o mitu „Enlil i stvaranje pijuka“ u kojem se opisuje kako je razdvajajući nebo i zemlju Enlil stvorio pijuk kao glavni alat za obradu tla i dao ga ljudima uz sjeme koje je stvorio da bi ljudi mogli saditi biljke. Uz to, stvorio je sve drveće i biljke, a odredio je da zima bude izvor vode za sve što raste.⁴³ Drugi mit o Enlilu- „Enlil i odlazak u podzemlje“ govori nam kako su ljudi smatrali da i bogovi mogu izgubiti moć, a ta percepcija bogova nastavila se i kasnije. U mitu se Enlil zaljubi u božicu Ninlil, ali ona ga odbija. Enlil ju tada odvođa na plovidbu i siluje ju začeвши boga pod nazivom Sin. Kada drugi bogovi saznaju za to, uhvate ga i otjeraju u podzemlje. Ninlil, ne želeći ostaviti oca svoga djeteta, odlazi za njim. Kada Enlil shvati da Ninlil ide za njim i da će u podzemlju roditi njegovo dijete, on smisli plan kako ga izbaviti. Kada je došao u podzemlje, preuzeo je lik lađara koji preko rijeke prevozi one koji idu u podzemlje i sa Ninlil začeo drugo podzemno božanstvo. Isto je napravio sa još dva manja boga iz podzemlja stvorivši tako tri podzemna božanstva koja će zauzeti mjesto njegova djeteta. Bog Sin tada odlazi u nebo i postaje bog Mjeseca.⁴⁴ Ovdje je vidljiv motiv lađara podzemne rijeke koji se kasnije prenio na Mediteran. Pronalazimo još nekoliko vrlo važnih mitova- mit o nebeskom rajuu, mit o zabranjenom voću, mit o velikom potopu, mit o stvaranju čovjeka od zemlje i mit o stvaranju Eve od Adamova rebra koji su posredništvom Izraelaca postali biblijski motivi. Iako je dugo smatrano da su originalno biblijski i hebrejski, njihova povijest seže daleko prije, u rane periode

⁴⁰Gordin, „The Cult and Clergy of Ea in Babylon“, str. 5.

⁴¹Black, Green, „Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia-An Illustrated Dictionary“, str. 127. Crawford, „The Sumerian World“, str. 441.

⁴²Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 166.

⁴³Isto, str. 167.

⁴⁴Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 167.,168.

Mezopotamije.⁴⁵Bitno je još spomenuti i skup mitova o Gilgamešu, slavnom heroju koji je postao simbol mezopotamske religije, mitologije i književnosti. Smatra se da je mitološki lik Gilgameša temeljen na stvarnom vladaru Uruka, grada u Sumeru, koji je vladao tijekom trećeg tisućljeća p.n.e. Najpoznatiji su mit o Gilgamešu i Enkiduu, divljem čovjeku kojega je pripitomila žena, zatim mit o Gilgamešu i Nebeskom Biku, gdje Gilgameš ubija bika kojeg je stvorila božica Ištar da uništi Gilgameša jer je odbio brak sa njom, te mit o Gilgamešu i Zemlji Života, gdje on ubija zmaja što je kasnije postao kršćanski motiv, a Gilgamešovu ulogu preuzeo je Sveti Juraj.⁴⁶Mnogi mitovi nisu sačuvani kao cjelovito djelo na jednom nalazu, ali zbog njihova prelaska iz literarne tradicije jednog kraljevstva u literarnu tradiciju drugoga, uspjelo ih se rekonstruirati iz zapisa kasnijeg perioda. Isto tako, razne himne i pjesme koje slave vladare i gradove, kao dio opusa mezopotamskih pisara, bile su izvoriste za djelomičnu rekonstrukciju mezopotamske mitologije i percepcije vlasti, društva i svijeta.

⁴⁵Isto, str.170., 171.

⁴⁶Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 215.

Kramer, S.N., „Gilgamesh and the Land of the Living“, Journal of Cuneiform Studies, vol. 1, br. 1, The University of Chicago Press, 1947., str 3., 4., 10.

3. Arhitektura četiriju kraljevstava Mezopotamije

Sva četiri kraljevstva Mezopotamije dijelila su sličan arhitektonski i umjetnički izričaj jer su se utjecaji iz Sumera prelijevali u druga kraljevstva i snažno obilježili kako arhitekturu, tako i umjetnost tog razdoblja. Bez obzira na činjenicu da, za razliku od ostala tri mezopotamska kraljevstva, Sumerani nisu bili Semiti, sumerski utjecaj bio je temelj umjetnosti i arhitekture teritorijalnog nukleusa mezopotamskih kraljevstava sve do pada Babilona pod navalom Prvog Perzijskog Carstva. Iako su tijekom širenja kraljevstava vanjski utjecaji pronalazili put na područje Mezopotamije, sumersko-semitska domicilna jezgra ostala je kao prevladavajući element.⁴⁷

Civilizacija mezopotamskih kraljevstava bila je urbanog karaktera temeljena na trgovini i poljodjelstvu. U početku, na prostoru južne i središnje Mezopotamije, naselja su bila manjeg karaktera- u obliku većih sela, odnosno, manjih gradova, i poprilično raštrkana s obzirom da je svako naselje bilo smješteno na području gdje je bilo dovoljno obradive površine koja bi bila dostatna za prehranjivanje čitavog naselja. Razvojem i rastom naselja ona se pretvaraju u urbana središta okružena obradivim površinama, od kojih je velika većina bila smještena neposredno izvan gradskih zidina, dok su ostale bile u relativnoj blizini kako bi ih bilo lakše štititi. Sam grad također okružuju naselja i zaselci koji služe kao polazni centri za poljoprivredne poslove.⁴⁸ Glavna točka svakog gradskog središta bio je hram-zigurat, posvećen božanstvu zaštitniku grada, a neki gradovi imali su više hramova. Hram je bio velika i visoka zgrada, obično izgrađen na način da se na vrhu umjetnog brda izgrađenog od glinenih blokova često povezanih blatom i slamom gradio skup prostorija koje su služile u hramske svrhe. U početku je hram bio manja zgrada, ali se

⁴⁷Di Ludovico, Alessandro, „Between Akkad and Ur III: Observations on a „Short Century“ from the Point of View of Glyptic“, Offprint from Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East 29 March – 3 April 2004, Freie Universität Berlin, Harrassowitz Verlag –Wiesbaden, 2008. str. 6

⁴⁸Adams, „Settlements in Ancient Akkad“, str. 3.

Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 95.

Frahm, Eckart, „A companion to Assyria- Blackwell companions to the ancient world“, John Wiley & Sons Ltd, 2017., str. 433.

obnavljanjem i taloženjem građevinskog materijala na temeljima prethodnih struktura postizala sve veća visina.⁴⁹ Veliko stepenište u istim procesima izmješteno je iz unutrašnjosti na vanjsku stranu hrama kako bi se dobilo više mjesta za razne hramske prostorije na vrhu, a temelj strukture uzdizanjem je dobivao kose stranice radi stabilnosti. Neki hramovi imali su i dvorište, a obavezne su bile popratne prostorije poput skladišta unutar hramskog kompleksa.⁵⁰ Primarno su u skladištu držani predmeti vezani za održavanje kipa božanstva i namirnice koje su se prinosile kao žrtva, ali je s jačanjem moći svećeništva skladište kao prostorija postajalo sve veće jer su se razni predmeti i sav hramski poljoprivredni višak, namijenjeni trgovini i razmjenu, skladištili u unutrašnjosti te prostorije.⁵¹ Hramska skladišta i glavne prostorije bogata su arheološka nalazišta u vidu umjetničkih predmeta koji su se tamo nalazili. Kipovi božanstava, razni reljefi, zapisi i figurice česti su nalazi.⁵² Uz skladište, glavna prostorija je ona u kojoj je bio smješten kip božanstva-tamo su se odvijale molitve i rituali, a pred kip se prinosila žrtva. Kako bi izbjegli jednoličan izgled hramskih zidova, kako vanjskih, tako i unutrašnjih, graditelji su često zidove ukrašavali raznim urezima koji su obično pratili ujednačen uzorak ili su zidove ukrašavali geometrijskim oblicima utiskivajući ih u vlažnu glinu. Isto tako, koristili su metodu udubljenja i dubokih zarezaka kako bi stvorili dojam dvobojnosti koristeći sjenu.⁵³ Osim samog hrama, gradove su krasile i gradske palače koje su arhitekturno poprilično sličile ranijim hramovima, ali su u sklopu kompleksa imale veće dvorište i puno više prostorija koje su služile kao uredi raznih administracija, haremi, prostorije za slugu i za mnoge druge namjene.⁵⁴ Osim ključnih gradskih središta, grad je bio, za današnje standarde, poprilično neugledan, a glavni razlog tomu bila su stambena središta. Većina stambenih središta porijeklo su vukla iz prijašnjih razvojnih stadija grada pa su često izgledala pretrpano, stisnuto i nepregledno jer su kuće najčešće bile spojene jedna s drugom. Takva naselja bila su neplanske prirode i same kuće gradile su se u obliku koliba od trske, nekada premazane mješavinom gline i slame. One malo uglednije bile su od „prijesne“⁵⁵ cigle i mogle su čak imati i kat ili dva. Kuća se sastojala od jedne velike prostorije u kojoj su ukućani obitavali, a najčešće i spavali i kuhali, a neke kuće imale su odvojenu spavaonicu. U nekim kućama kuhalo se na vanjskoj

⁴⁹Frahm, „A companion to Assyria- Blackwell companions to the ancient world“, str. 434.

⁵⁰ Feldman, Marian, Avary Taylor, „The Development of Sumerian Temple Architecture in Early Mesopotamia“, OpenStax-CNX, Creative Commons Attribution License (by 4.0), 2016., str. 6., 12., 13., 18.

⁵¹Isto, str. 6., 9.

⁵²Isto, str. 9., 12. 13., 17.

Frahm, „A companion to Assyria- Blackwell companions to the ancient world“, str. 434.

Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 29

⁵³Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 95.

⁵⁴Isto, str. 98, 101., 102., 103.

Frahm, „A companion to Assyria- Blackwell companions to the ancient world“, str. 442.

⁵⁵koja nije termički obrađena, nego samo osušena

vatri unutar dvorišta. Kuće su, također, često imale popratne ili dvorišne prostorije u kojima su bili alati za poljodjelstvo, stoka, hrana ili su služile kao radionice. Ako sam grad nije ležao na kamenoj podlozi, što je najčešće bio slučaj, ulice nisu bile popločene kamenom nego je podlogu činila utabana zemlja. Isto kao i ulice, podovi unutar kuća bili su najčešće od utabane zemlje prekriveni prostirkama od trske ili tepisima, a ako je pod bio izložen vremenskim utjecajima, često bi bio popločen malenim ciglicama ili kamenčićima. Glavnu konstrukciju krovišta kuća činile su drvene grede prekrivene trskom i premazane blatom.⁵⁶ Većina ulica bila je uska, nepregledna i nepravilnog oblika, a one veće smatrane su svojevrsnim avenijama. U takvim većim ulicama često se odvijala i trgovina na otvorenim štandovima smještenim uz zgrade.⁵⁷ Dok je kamen u južnoj Mezopotamiji bio rijetkost, u sjevernoj ga je bilo u izobilju, ali je kao glavni građevni element ipak prevladavala cigla, odnosno blokovi. Ipak, možemo naći konstrukcijske elemente od kamena, ali su oni najčešće smješteni na dijelovima izloženim utjecaju vode ili defenzivnim elementima, na fortifikacijama. Gradske fortifikacije građene su većinom od cigle i mješavine blata i slame, a prednji elementi zidova najčešće su bili, kao što je to već spomenuto, popločeni kamenom. Vanjski dio gradskih vrata bio je najčešće omeđen s dva tornja i reljefnim izbočenjem.⁵⁸

⁵⁶Frahm, „A companion to Assyria- Blackwell companions to the ancient world“, str. 433.

⁵⁷Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 111.

⁵⁸Frahm, „A companion to Assyria- Blackwell companions to the ancient world“, str. 433.

4. Umjetnost četiriju kraljevstava Mezopotamije

Što se tiče umjetnosti, Sumer je također bio glavni izvor umjetničkih elemenata koji se prelijevaju u ostala kraljevstva.⁵⁹ Razvoj skulpture evidentan je pa se nalazi rane skulpture poprilično razlikuju od one kasnijega vijeka. Sumerska skulptura utjecala je i na okolna područja, a ne isključivo na Mezopotamiju. Tu se nalaze još i razni reljefi, poglavito dio zidnih struktura te oni koji su se nalazili na javnim površinama ili u kućama, a prikazi variraju od onih religijski inspiriranih preko slavni bitki do prikaza vladara, žetve i drugih stvari ključnih za Mezopotamiju. Također, jedan aspekt umjetničkog djela raširio se svijetom, a korijene pronalazi u Sumeru te je postao karakteristika i zaštitni znak Mezopotamskih vladara, a uz to je imao dvije funkcije: primarna je bila administrativna, a sekundarna religijska.⁶⁰ Radi se, naravno, o valjkastom pečatu koji je karakterističan oblik umjetnosti za Mezopotamiju, a njegovi detaljni prikazi često su indikator kako je izrada ovakvih umjetničkih djela bila povjerena rukama majstora.⁶¹ Tu se još nalaze razni predmeti od plemenitih metala, nakit od dragog i poludragog kamenja kao lapis lazuli i karneol.⁶² Važno je napomenuti kako se većina umjetnosti Mezopotamije svodi na reljefne oblike i statue koje variraju u veličini.⁶³ Kao jedni od najljepših reljefnih prikaza smatraju se oni koji su se nalazili na veličanstvenim Vratima božice Ištar u Babilonu, prikazujući mitska bića kao čuvaru vrata. Isto tako, znamenita bazaltna stela Hamurabijeva zakonika jedan je od najpoznatijih i najstarijih zakonika u svijetu, a krasi ju reljefni prikaz kralja Hamurabija kako pred bogom Šamašom stoji u naklonu.⁶⁴ Uz svu svoju umjetničku vrijednost, statue i reljefi jedan su od glavnih izvora za rekonstrukciju izgleda, odjeće,⁶⁵ nakita, žezla i kruna mezopotamskih vladara i običnih ljudi. Isto tako, grobni nalazi jedan su od vrijednih dokaza podjela u društvu kao i statusa pokojnih, što ukazuje na kompleksnu podjelu društva temeljenu na više kriterija, osim onog prihodovnog što

⁵⁹ Di Ludovico, „Between Akkad and Ur III: Observations on a „Short Century“ from the Point of View of Glyptic“, str. 8

⁶⁰Isto, str. 7.

⁶¹Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 320.

Perry, W.J., „Sumer and Egypt“, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1929., str.2.

⁶²Isto, str.4.

⁶³Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 121.

⁶⁴Frahm, „A companion to Assyria- Blackwell companions to the ancient world“, str. 463.

⁶⁵Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 121.,122.

također ističe dvojnu prirodu umjetnosti u Mezopotamiji.⁶⁶ Uz reljefe, pečate, nakit i druge stvari tu je, kao umjetnički oblik, i glazba te instrumenti. Po nalazima iz sumerskog grada Ura moguće je zaključiti kako je glazba, kako vokalna, tako i instrumentalna, bila jedan of faktora zabave, a vjerojatno i prenošenja tradicije i religije kroz pjesmu. Nalazi harfi i lira, kao i udaračkih instrumenata ukazuju na zastupljenost glazbe kao umjetnosti u Mezopotamiji. Iako se može pretpostaviti da je glazba kao umjetnost bila prisutna u oralnom prenošenju tradicije, za sad još nije poznato je li ona igrala isključivo religijsku ulogu tijekom tog procesa ili je bila prisutna i u svakodnevnim prilikama mezopotamskog društva.⁶⁷

⁶⁶Isto, str. 122.

Perry, „Sumer and Egypt“, str.2.

⁶⁷Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 122.

5. Društveni, ekonomski i politički ustroj četiriju kraljevstava Mezopotamije

Dugo se smatralo kako su Babilonci bili utemeljitelji prve civilizacije u Mezopotamiji, a da su narodi prije njih na tom prostoru živjeli samo u plemenskom organizacijskom sustavu.⁶⁸ Velikim arheološkim otkrićima ta se teorija srušila kada su otkriveni ostaci sumerske civilizacije koja je postojala davno prije nego što je Babilonsko kraljevstvo vladalo Mezopotamijom. Ipak, rani istraživači nisu bili u potpunosti u krivu, jer ono što je vjerojatno činilo temelj njihove pretpostavke su ujednačene odlike mezopotamskog društva, čije korijene su krivo okarakterizirali kao babilonske.

5.1 Predcivilizacijski period

Iako se lome koplja oko podrijetla Sumerana, većina znanstvene zajednice, na temelju trenutno dostupnih podataka, smatra kako Sumerani nisu starosjedioci Mezopotamije, nego potječu s područja današnjeg Turkmenistana. U početku, tijekom Ubaid perioda, na teritoriju južne Mezopotamije postojali su semitski stanovnici koji su već započeli proces sjedilačkog ratarstva s navodnjavanjem pomoću naplavnih kanala.⁶⁹ Sumerani su u tom razdoblju na svom domicilnom teritoriju, kao što je to primjer i kod mnogih drugih zajednica, još uvijek obitavali kao matrilinearne zajednice lovaca-sakupljača. Ipak, za razliku od drugih predjela, već tada strogi klimatski uvjeti počeli su se rapidno pogoršavati u vidu povećavanja okolnih pustinjaških predjela što je utjecalo na vlažnost zraka, dostupnost površinskih voda, sastav tla i bujnost vegetacije. Takve promjene natjerale su ih da promjene način života budući da je zbog klimatskih promjena opala količina vegetacije, a samim time i životinja za lov. Vrlo brzo, zajednice lovaca-sakupljača izmijenile su stil života i dvije glavne skupine su proizašle: zajednice stočara-nomada i sjedilačke

⁶⁸ Glassman, „The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States“, str. 303.

⁶⁹ Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 54., 55.

ratarske zajednice.⁷⁰ U toj tranziciji smatra se kako su Sumerani prešli na nomadsko stočarstvo. U prilog tomu ide mnogo argumenata, od kojih je prikaz bogova u odjeći od kože jedan od važnijih jer je to tipična karakteristika stočarskih plemena, za razliku od ratarskih koji su nosili odjeću od tkanina biljnog porijekla.⁷¹ Tijekom perioda nomadskog stočarstva smatra se kako su migrirali na jug Mezopotamije i ubrzo zagospodarili tim područjem. Ono što je Sumeranima dalo prednost jest to da su pokoravanjem svih okolnih naselja preuzeli, odnosno prešli u sjedilački ratarski oblik zajednica zadržavši određene karakteristike nomadskih stočara i tako su inkorporirali najbolje od dva svijeta.⁷² Atipično za Sumerane je to što su u sumerskim kraljevstvima žene mogle zauzeti relativno visok društveni položaj.⁷³ Sumerani su u predcivilizacijskom periodu, po pretpostavci, bili stočari-nomadi, a karakteristika nomadskih stočara bile su stroge patrijarhalne zajednice. U tranziciji iz lovačko-sakupljačkih zajednica prema stočarstvu, smatra se kako su muškarci ti koji su započeli proces domestikacije životinja budući da su kroz svoju lovnu aktivnost bili u kontaktu sa životinjama više od žena.⁷⁴ S druge strane, smatra se kako su žene bile te koje su otkrile uzgoj biljaka budući da su u prethodnom društvenom obliku, u zajednici lovaca-sakupljača, žene bile zadužene za sakupljanje hrane iz prirode. Samim time, one su dolazile u kontakt sa sjemenkama biljaka pa su, vjerojatno, procesi uzgoja biljaka započeli u obliku sadnje malih vrtova koji su se nalazili unutar naselja. U nomadsko-stočarskim zajednicama uzgoj životinja bio je središte ekonomske aktivnosti kojim su dominirali muškarci pa je položaj žena bio vrlo nizak jer one nisu bile nositelji nikakve ekonomske aktivnosti budući da je sakupljanje hrane bila sekundarna aktivnost koja se odvijala samo po potrebi. Isto tako, prema ustroju zajednica životinjskih vrsta koje su rani stočari uspjeli pripitomiti, mužjaci su bili središte stada-kod ovaca, koza, krava i magaraca. Slično se preslikalo i na ustroj nomadsko-stočarskih zajednica - muškarac je nosio središnju ulogu zaštitnika koji je bio nadređen ženama.⁷⁵ Ono što bi se moglo ponuditi kao objašnjenje za mogućnost zauzimanja visokih pozicija u sumerskom društvu od strane žena jest to da su, prešavši na novi oblik ustroja zajednice i na novi način života, u sjedilačkoj kulturi gdje je ratarstvo glavni izvor hrane, žene često zauzimale ključne uloge u zajednici. Iako je, za razliku od prethodnog perioda gdje nije bilo intenzivne obrade tla, za ratarstvo bilo potrebno više članova koji su mogli raditi težak posao pa su taj dio odrađivali muškarci, žene su zauzele ključnu poziciju u kontroli cijelog procesa ratarstva jer su poznavale cikluse rasta biljaka, biljne kulture, preduvjete

⁷⁰Glassman, „The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States“, str. 296.

⁷¹Isto, str. 306.

⁷²Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 56., 57.

⁷³Rorhlich, Ruby, „State Formation in Sumer and the Subjugation of Women“, *Feminist Studies*, vol. 6, br. 1, 1980., str. 10.

⁷⁴Glassman, „The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States“, str. 299.

⁷⁵Isto

za uzgoj i druge bitne aspekte. Kako su Sumerani prešli na takav ekonomsko-društveni oblik, smatra se da su prihvatili kulturu žena koje su visoko pozicionirane sa zaledem u ekonomskoj aktivnosti.⁷⁶ S druge strane, rasteretivši muškarce od lova, jer su primarno bili zaduženi za lov tijekom perioda lovačko-sakupljačkih zajednica pa su kroz povijest razvijali novo oružje i tehnologiju koja bi im pomogla u lovu, oni su mogli započeti tehnološku revoluciju koja im je omogućila prednost nad drugim zajednicama i ta društvena ravnoteža se smatra jednim od glavnih preduvjeta koji su doveli do skorog „rođenja“ civilizacije.⁷⁷ Početak sumerskih sjedilačkih zajednica obilježio je društveni ustroj gdje su žene zbog svoje biološke nadmoći nad muškarcima-mogućnosti rađanja djece, zauzele središnju religijsku ulogu, što potvrđuju i rani religijski zapisi, kao i rani sumerski panteon kojemu je na vrhu prebivala božica.⁷⁸ Isto tako, zapisi o Majci Zemlji ili Božanskoj Majci potvrđuju kako se plodnost povezivala sa ženama.⁷⁹ U takvim zajednicama gdje je ekonomsko-religijski aspekt imao primat žena, a tehnološki aspekt imao primat muškaraca, možemo reći da su žene i muškarci imali relativno jednak položaj. On se, naravno, pojavljivao i nestajao, odnosno, ravnoteža moći između žena i muškaraca mijenjala se pod utjecajem vanjskih faktora. Pri tome se misli da je u vremenima mira postojala ravnoteža, dok je u vremenima vanjske opasnosti moć prelazila u ruke muškaraca koji su dominirali ratom i vanjskom politikom. Muškarci su preuzeli društveni primat nakon turbulencija u Mezopotamiji uzrokovanih migracijama i udruživanjem nomadskih stočara u saveze koji su počeli konstantno ugrožavati opstanke civiliziranih sumerskih gradskih zajednica. Oni su tada, u svojevrsnom militarističkom periodu, kao polugu moći iskoristili svoje ratničko iskustvo i tehnološku nadmoć, a pojavom konstantne prijetnje izvana, ratništvo je postalo važan aspekt sumerskih kraljevstava.⁸⁰ Ovaj period započeo je usporedno s nastankom civilizacije i trajao je do kraja sumerskih kraljevstava, a kasnije se nastavio u kraljevstvu Akada, Asirije i Babilona.

⁷⁶Rorhlich, „State Formation in Sumer and the Subjugation of Women“, str. 12.,13.

⁷⁷Glassman, „The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States“, str. 297.

⁷⁸Rorhlich, „State Formation in Sumer and the Subjugation of Women“, str. 13.

⁷⁹Rorhlich, „State Formation in Sumer and the Subjugation of Women“, str. 11.

⁸⁰Glassman, „The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States“, str. 297.
Rorhlich, „State Formation in Sumer and the Subjugation of Women“, str. 10.

5.2 Period civilizacija

Sumer u civilizacijskom periodu već živi u obilju temeljenom na razvijenoj zemljoradnji, dalekoj trgovini i strukturiranom društvenom sustavu. Tijekom ovoga perioda započinje uzlet sumerske kulture i sumerski gradovi započinju sa osnivanjem raznih administrativno-upravnih središta diljem središnje Mezopotamije, a čak i na sjeveru. Kasnije ta središta postaju manje urbane točke koje će postati dijelom Akadskog, Asirskog i Babilonskog kraljevstva. Sama područja kraljevstava Akada i Babilona pravi urbani rast doživjela su kasnije od područja sumerske jezgre-gradova Ura, Lagaša i drugih, a isti slijed također se odvio u sjevernoj Mezopotamiji, na području Asirije. Područja Akadskog i kasnijeg Babilonskog kraljevstva svoj veći urbani razvoj doživjela su pod utjecajem sumerske kulture i jezika koji je bio prevladavajući u poljima religije i administracije. Smatra se da je na području Akada, rastom i razvojem kraljevstva koji započinje dolaskom prve sargonidske dinastije, sumersko-akadski postao opće raširen jezik, a akadski počinje prevladavati kao jezik uprave i administracije. Kasnije, glavnu ulogu preuzima jedan od dva velika dijalekta akadskog jezika⁸¹-babilonski jezik koji postaje jezik međunarodne diplomacije na području „plodnog polumjeseca“.⁸²Naime, značaj akadskog utjecaja očitovao se ponajprije u tome što akadski jezik postaje toliko raširen da dobiva dva velika dijalekta. Sjever Mezopotamije polako postaje ono što će se iznjedriti kao veliko Asirsko kraljevstvo, a upravo tamo nastaje drugi od dva velika dijalekta akadskog jezika, a to je asirski. Asirci su, iako smješteni dalje na sjeveru od središnje Mezopotamije i unatoč tomu što im je jezgra gradova ležala uz rijeku Tigris, bili vrlo povezani sa južnom i središnjom Mezopotamijom. Takav odnos najviše se očituje u velikom poštovanju Babilona i babilonske kulture i dijalekta. Asirci su, naime, unatoč tome što su imali vlastiti dijalekt akadskog, upotrebljavali babilonski kao literarni i religijski dijalekt. Bogati nalazi koji ovo potvrđuju obično dolaze iz slavne knjižnice asirskog kralja Asurbanipala. Upravo on, slagajući svoju oazu znanja, sakupio je značajan dio svojih tekstova sa područja Babilona i Babilonskog kraljevstva. Ti tekstovi bili su važni dijelovi literarne kulture Asirskog kraljevstva i pisani su na babilonskom dijalektu, a teme su i svjetovne i religijske. Sakupljanje djela odvijalo se u vladavini kralja Asurbanipala tijekom sedmog stoljeća prije nove ere, a nastavilo se i kasnije.⁸³Slično kao u Sumeru, poljoprivreda i trgovina su osnova ekonomije, ali udio nomadskog stočarstva je značajniji od onoga kojega nalazimo u južnoj Mezopotamiji što je posljedica

⁸¹Garfinkle, „The Assyrians- A New Look at an Ancient Power“, str. 2.

⁸²Leick, „The Babylonian World“, str. 3.

⁸³Garfinkle, „The Assyrians- A New Look at an Ancient Power“, str. 2., 3.

geografskog položaja. Naime, smatra se kako je, u slučaju grada Akada, sam grad bio smješten u blizini prijelaza rijeke pa nije za čuditi što je postojala veća populacija stočara-nomada koji su tu prelazili rijeku u potrazi za pašnjacima. Sjeverna Mezopotamija, naročito područje Asirije, imala je obilnije količine padalina pa su se ratarski procesi mogli odvijati bez prekompliciranog sustava navodnjavanja, iako je on i dalje bio vrlo raširen. Takve okolnosti olakšale su razvoj poljoprivrede i smanjile broj potrebnih sudionika u ratarstvu, ali su utjecale i na manji broj stanovnika u urbanim sredinama. Ipak, udio polunomadskih stočara popravljao je populacijsku sliku, iako se navedeni nisu zadržavali u urbanim sredinama veći dio godine, osim perioda trgovanja. Govoreći o ratništvu i ratničkoj kulturi, smatra se kako su Sumerani mnoge društveno-političke uloge prenijeli iz perioda nomadskog stočarstva u period gradova-država, a one su se institucionalizacijom prelele u period kraljevstava.⁸⁴ Prema mnogim zapisima poznato je kako je već u ranom periodu civilizacije postojao oblik „primitivne demokracije“. Naime, ratnički vođa, kako u periodu nomadskih stočarskih zajednica, tako niti u civilizacijskom periodu, nije imao apsolutnu moć u vođenju zajednice.⁸⁵ Već u periodu nomadskih stočarskih zajednica postajalo je vijeće starješina. Ono vuče svoje porijeklo iz perioda udruživanja u plemenske saveze. Postojalo je i vijeće ratnika kao ultimativno odlučujuće tijelo, odnosno, vijeće naroda jer se ratnicima smatralo sve muško stanovništvo koje se bavilo uzgojem stoke, a tijekom migracija i sukoba je bilo dio ratništva. Vijeće naroda u periodu civilizacija bavilo se samo važnim pitanjima i zajedalo je po potrebi dok je vijeće staraca zasjedalo u uobičajenim intervalima i odlučivalo o generalnim odlukama često služeći kao savjetodavno tijelo vijeću naroda.⁸⁶ Vijeće naroda često je vršilo i funkciju suda, a imalo je moć dodijeliti vodeću ulogu u ratu-onu ratnoga vođe, određenom članu zajednice za kojega se smatralo da bi ju dobro obnašao. Budući da su periodi vanjske opasnosti za zajednicu postajali sve češći kako je zajednica rasla i napredovala, uloga ratnoga vođe postajala je sve važnija i trajala je sve duže, često prerastajući u trajni oblik upravljanja.⁸⁷ Također, karakteristična za kraljevstva Sumera, Akada i Babilona, zemljoradnja ovisna o razvijenom sustavu navodnjavanja putem irigacijskih kanala zahtijevala je hijerarhiju koja bi upravljala kompletnim procesom održavanja. Ta hijerarhija iznjedrila je, uz prethodnu ulogu ratnoga vođe, ustroj u kojemu se jedna osoba nalazi na čelu zajednice i vlada uz pomoć državnih aparata kontrole raznih aspekata. Postoji pretpostavka da su ti preduvjeti uzroci pojave titule kralja, na sumerskom jeziku *ensi* i *lugal*.⁸⁸ Te titule uzimaju

⁸⁴Glassman, „The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States“, str. 304., 309.

⁸⁵Crawford, „The Sumerian World“, str. 286.

⁸⁶Isto, str. 300.,303., 304.

⁸⁷Isto, str. 304.-308.

Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“,str. 96.

⁸⁸Glassman, „The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States“, str. 304.

Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“,str. 48.

i kasniji kraljevi u Akadu, Babilonu i Asiriji, uz svoje tradicionalne titule. Kralj je, prema svemu sudeći, od ranog perioda sumerske civilizacije pa sve do pojave razvijenih gradova-država, bio podređen vijeću staraca i vijeću naroda.⁸⁹Njegova uloga bila je izvršna, a eventualne namjere morao je uputiti kao prijedlog na raspravu, prvo u vijeće staraca, a zatim u vijeće naroda.⁹⁰ Rasprave unutar vijeća zapravo nisu bile rasprave. Isto tako, nije postojala praksa debatiranja u modernom obliku. Svaki je član govorio u svoje ime, vrlo odrješito i odlučno, pritom pazeći da ne povrijedi čast drugih članova. Izricanjem svoga mišljenja imao je mogućnost promijeniti tuđe, ako je svoje mišljenje dobro argumentirao. Također, da bi odluka stupila na snagu morala je biti jednoglasna i općeprihvaćena. Nije bilo moguće da član ostane suzdržan, da ne izjavi svoje mišljenje, a nije postojao niti oblik dvotrećinskog odlučivanja. Po usuglašavanju, vijeće bi ritualno donijelo odluku lupajući oružjem ili izgovarajući zadane riječi u obliku mantre.⁹¹ Uz dva vijeća i vladara, veliku društvenu i političku moć imalo je svećenstvo. Naime, svaki grad imao je svoga boga zaštitnika, a božanski kult pratile su ceremonije koje su se održavale prilikom svakog važnijeg društvenog ili političkog događanja. Važnost božanskog kulta i sveprisutnost ceremonija očituje se naročito u radu vijeća, u ritualnoj potvrdi određene odluke. To pokazuje kako je vlast povezana sa bogom zaštitnikom, odnosno, kako vlast djeluje kao produžena ruka božanstva.⁹² U gradovima nije postojala velika stajaća vojska, izuzev Asirskog kraljevstva, ali je bila oformljena gradska straža koja je pazila na red u gradu i koja je čuvala gradsku palaču i hram.⁹³ Svećeništvo, plemstvo i straža činili su samo mali udio gradskog stanovništva. Ostatak stanovništva činili su slobodni ljudi i robovi. Neki robovi bili su ratni zarobljenici, a ostali su bili bivši slobodni građani koji su pali u dužničko ropstvo. Isto tako, slobodan građanin mogao je postati rob što je nekad bila kazna zbog kršenja zakona, a roditelji su mogli prodati djecu u roblje ili je glava obitelji mogla prodati ostale članove u roblje.⁹⁴ Ipak, položaj robova bio je, takoreći, relativno dobar. Iako su robovi bili vlasništvo svojih vladara, nisu u potpunosti bili obespravljeni. Rob je imao pravo trgovati, posuđivati novac, a mogao je i otkupiti svoju slobodu. Također, robovi su bili dobro tretirani jer su bili jeftiniji nego najamni radnici, a radili su jednako dobar posao pa su dobivali dobru hranu. S druge strane, mogli su biti žigosani i bičevani ako bi bili uhvaćeni u pokušaju bijega.⁹⁵ Bilo je mnogo obrtnika svih vrsta u gradu, a postojao je i velik broj trgovaca. Neki trgovci bili su lokalni i oni su trgovali samo na području grada i okolnih naselja, dok su drugi bili

⁸⁹Isakhan, B., "Democracy in Iraq: History, Politics, Discourse", Ashgate, London, 2012., str. 5.,6.

⁹⁰Isto, str. 96.

⁹¹Glassman, „The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States“, str. 311.

⁹²Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“,str. 95.

⁹³Glassman, „The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States“, str. 296.

⁹⁴Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“,str. 100.

⁹⁵Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“,str. 100.

međugradski trgovci i trgovci s putujućim karavanima koji su trgovali na području regije ili čak i izvan granica kraljevstva i regije. Lokalni trgovci svoju su robu najčešće prodavali samo na gradskoj tržnici uz gradske obrtnike koji su tamo nudili svoja dobra, kao i poljoprivrednici koji su proizvodne viškove često mijenjali za razne proizvode ili srebro. Najveći udio stanovništva zauzimali su poljoprivrednici i stočari koji su obitavali i unutar i izvan gradskih zidina. Postojali su veleposjednici koji su imali velika imanja i zapošljavali su velik broj najamnih radnika, ali su posjedovali i robove.⁹⁶ Uz njih, naravno, bili su i mali poljoprivrednici, obično kućanstva koja su posjedovala svoju zemlju za rad. U mezopotamskim kraljevstvima čak su i siromašni često posjedovali kuću i zemljište za obradu. Gradski hramovi često su posjedovali svoju zemlju koju bi iznajmljivali lokalnim poljoprivrednicima i stočarima, ali su često svoju zemlju samostalno obrađivali, trgujući poljoprivrednim dobrima u zamjenu za razne stvari. Hramovi su ponekad imali svoje prodajne predstavnike koji su njihovu robu prodavali na gradskim tržnicama, a često su imali i putujuće trgovce pa su svoja dobra mogli ponuditi i drugim gradovima.⁹⁷ Postoje krive pretpostavke da su hramovi posjedovali većinu poljoprivrednih površina, a najčešće se takve pretpostavke temelje na zapisima u kojima se opisuju hramska zemljišta, upravljanje njima i upravljanje poljoprivrednim dobrima i drugom robom za potrebe hrama. Naime, upravitelji hrama često su vodili detaljnu evidenciju pa je broj takvih zapisa velik što je u prijašnjim vremenima dovelo do zablude da su hramovi bili veleposjednici unutar teokratski usmjerene ekonomije u mezopotamskim gradovima.⁹⁸ Pronalaskom velikog broja zapisa na pločicama, koji opisuju upravljanje i trgovinu poljoprivrednim zemljištima, poljoprivrednim dobrima, nekretninama, stokom, obrtnim materijalima, sirovinama za daljnju preradu i mnogim drugim elementima trgovine između slobodnih građana mezopotamskih gradova, vidljivo je kako su obični građani, pojedinci, imali veliku slobodu u trgovini i upravljanju svojim vlasništvom. Isto tako, vidljivo je koliki opseg poljoprivrednih zemljišta je bio u opticaju na tržištu jedne gradske uprave. Bitno je za spomenuti kako niti kraljevi, niti velikaši nisu mogli zaplijeniti zemljišta, polja, kuće niti pokretnu imovinu samovoljno. Prema zapisima pronađenim na iskopinama sumerskog grada Lagaša vidljivo je kako je kralj Enhegal kupio zemljište od prethodnika Ur-Nanshe. Isto tako, pronađeni su i zapisi o kupnji zemljišta od nekoliko raznih pojedinaca i obitelji od strane Lummatara, sina Enannatuma I. Prema svemu sudeći, razina ekonomske slobode svih slobodnih građana u mezopotamskim gradovima bila je na vrlo visokoj razini, a koncept privatnog vlasništva

⁹⁶Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“, str. 99.

⁹⁷Isto, str. 96.

⁹⁸Isto, str. 97.

postojao je i strogo se kontrolirao kupoprodajnim i drugim ugovorima.⁹⁹ Obitelji koje su bile vlasnici obradive zemlje bile su organizirane po patrijarhalnom principu- unutarobiteljska struktura bila je patrijarhat s glavom obitelji na čelu, obitelji su bile dio patrijarhalnih klanova s glavom klana na čelu, a više klanova činilo je određenu gradsku zajednicu. Obitelj je bila temeljna jedinica društva. Brak se ugovarao između roditelja, a stupao je na snagu čim je mladoženja darovao oca mladenke. Suprug se mogao rastati od žene ako ona nije mogla imati djecu. Djeca su bila vlasništvo roditelja sve do punoljetnosti, a po smrti roditelja bila su zakonski nasljednici, a postojala je čak i praksa posvajanja djece. Žene su mogle biti vlasnici nekretnina, zemljišta ili pokretnina, mogle su trgovati i biti svjedoci na sudu. Unutar društva postojale su četiri društvene kategorije: vladar sa plemstvom i svećeništvom, slobodni građani (obrtnici, zemljoposjednici, trgovci, liječnici, pravnici, stočari itd.), „klijenti“ (pripadnici hramske ili kraljevske administracije, najamnici zemlje i hramski ili kraljevski najamni radnici) i robovi.¹⁰⁰ Sve četiri društvene skupine bile su strogo podložne zakonu. Zakon je najčešće bio poprilično generalan i bavio se općom problematikom pa su sudovi bili ti koji su svaki slučaj pomno razmatrali i donosili presudu. Ipak, zakon je bio vrlo bitna stavka u mezopotamskom društvu i pronađeni su mnogi dokazi o transakcijama, kupoprodaji kuća, polja, robova i drugih stvari koji datiraju u otprilike 2700. p.n.e. Iako nije nikad pronađen izvorni tekst, zakonska reforma vladara grada Lagaša- Urukagine, poznata nam je iz drugih izvora koji se referiraju na nju pa se smatra da je sastavljena oko 2350. godine prije nove ere. Uz zakonsku reformu Urukagine, poznata su nam još dva zakona vezana direktno za povijest Mezopotamije. Prvi i trenutno najstariji pronađeni zakonik trenutno nosi ime Ur-Namua, vladara grada Ura. Sam zakonik zapravo je skup fragmenata koji zajedno čine Stelu Ur-Namua i smatra se da je sastavljen krajem trećeg tisućljeća prije nove ere.¹⁰¹ Iako je naslovljen Ur-Namuovim imenom teško je sa sigurnošću reći je li sastavljen za vrijeme njegove vladavine.¹⁰² Ovaj zakonik srušio je teze da je zakonodavni sustav Mezopotamije od samih početaka bio okrutan. Naime, uz pripovijetku o prenošenju moći kralju Ur-Namuu, ovaj zakonik propisuje novčane kazne za manje i veće prekršaje, što je dokaz o razvijenosti zakonodavnog sustava koji propisuje humanije kazne.¹⁰³ Ovaj zakonik primjer je kako su i vladari htjeli postaviti zakonske okvire za borbu protiv korupcije i za veće individualne slobode građana kontrolirajući tako omjer moći u samom društvu i održavajući ravnotežu između raznih društvenih skupina.

⁹⁹Isakhan, "Democracy in Iraq: History, Politics, Discourse", str. 9.,10.
Kramer, "The Sumerians, their history, culture and character", str. 98.

¹⁰⁰Isto, str. 99.

¹⁰¹Canby, Jeanny Vorys, "The "Ur-Nammu" Stela", University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology Philadelphia, 2001.,str.21.

¹⁰²Canby, "The "Ur-Nammu" Stela",str.71.

¹⁰³ Kramer, S.N., "History Begins at Sumer", Doubleday, 1956.,str. 52.-55.

Drugi zakonik, ujedno i najpoznatiji od svih, je Hamurabijev. Uklesan na bazaltnu stelu, Hamurabijev zakonik je impresivan indikator razvoja umjetnosti u Mezopotamiji. Ispod reljefa koji se nalazi na vrhu stele uklesani su zakoni koji su ostavili dubok utisak u povijesti. Upravo je Hamurabijev zakonik, koji je pronađen prije Ur-Namuova, utjecao na izvor mišljenja kako je zakonodavstvo Mezopotamije bilo okrutno. Ipak, mnogi su previdjeli činjenicu kako je Hamurabijev zakonik bio sastavljen nakon perioda turbulencija što može opravdati tezu da je bilo potrebno sastaviti rigorozne zakone kako bi se vratio mir i red u društvu. Prema tomu, kazne izrečene vrijede za prekršaje koji spadaju izvan uobičajenih društvenih normi i ukazuju na necivilizirano ponašanje pa ovaj zapis zakona karakterizira poznati „-oko-za-oko“ sustav sudovanja.¹⁰⁴Sudeći po svemu, državni aparat je, uz pomoć zakona i birokracije, bio kompleksan sustav i zahvaljujući njemu mnogi gradovi prosperirali su na svim poljima, jer državnički fokus nije bio stavljen samo na jedan aspekt.¹⁰⁵

¹⁰⁴Leick, „The Babylonian World“, str. 158.

¹⁰⁵Kramer, „The Sumerians, their history, culture and character“,str. 101.-105.

Zaključak

Nakon svih ovih prikaza da se naslutiti da je područje Mezopotamije, iako na prvi pogled jedno od najokrutnijih i najnegostoljubivijih mjesta na Zemlji, iznjedrilo velika kraljevstva sumersko-semitske domicilne jezgre koja su svojim dostignućima na raznim poljima obilježila povijest čovječanstva. Sumer, Akad, Asirija i Babilon utrli su put razvoju mnogih drugih civilizacija prenijevši na njih svoja dugo sticana znanja i vjerojatno su tako ubrzali napredak kompletne ljudske rase. Bili su prvi u mnogim stvarima, a mi, kao ljudi 21. stoljeća, vjerojatno nismo niti svjesni težine i kompleksnosti razvojnog puta kojeg su ova četiri kraljevstva prošla. Njihov put od prvih zajednica lovaca-sakupljača pa sve do razvijenih i velebnih urbanih sredina zahtijevao je puno muke, prolivenog znoja i krvi, ali, nadasve, znanja i zabilježio je temelje ostatku regije. Počevši od ustroja zajednica i podjele poslova u primitivnim društvenim oblicima, preko skupljanja hrane u prirodi i promatranja okoliša pa sve do prvih većih zapažanja o prirodnim procesima, stanovnici drevne Mezopotamije prešli su dalek put do razvijenih sredina sa impresivnim zdanjima poput gradskih zidina, zigurata i palača. Razvoj gradova i državnog aparata koji je funkcionirao i upravljao kompleksnim procesima kontrole prirodnih resursa nadasve je zapanjujući, uzevši u obzir uvjete i mogućnosti koji su vladali u tom periodu. Nakon uvida u mnogobrojne prikaze razvijenosti kraljevstava Mezopotamije, lako je zaključiti da je njihov utjecaj ostavio golem utisak u povijesti, i pripremio uvjete za razvoj carstava koja će vladati prostorima od Indije do Atlantskog oceana. Taj utisak bio je toliko golem da je posredstvom mediteranskih civilizacija, koje su zavladale tim područjem, pronašao put do današnjice.

Popis literature

1. Adams, Robert M., „Settlements in Ancient Akkad“, *Archaeology*, vol. 10, br. 4, 1957.
2. Banister, K.E., „The fishes of the Tigris and Euphrates rivers“, *Euphrates and Tigris, Mesopotamian Ecology and Destiny. Monographiae Biologicae*, vol 38. Springer Dordrecht, 1980.
3. Black, Jeremy, Anthony Green, „Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia- An Illustrated Dictionary“, The British Museum Press, 1992.
4. Canby, JeannyVorys, „The "Ur-Nammu" Stela“, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia, 2001.
5. Crawford, Harriet, „The Sumerian World“, Routhledge, 2013.
6. Di Ludovico, Alessandro, „Between Akkad and Ur III: Observations on a „Short Century“ from the Point of View of Glyptic“, Offprint from Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East 29 March – 3 April 2004, Freie Universität Berlin, Harrassowitz Verlag –Wiesbaden, 2008.
7. Espak, Peeter, „The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology“, Tartu University Press, 2010.
8. Feldman, Marian, Avary Taylor, „The Development of Sumerian Temple Architecture in Early Mesopotamia“, OpenStax-CNX, Creative Commons Attribution License (by 4.0), 2016.
9. Frahm, Eckart, „A companion to Assyria- Blackwell companions to the ancient world“, John Wiley & Sons Ltd, 2017.
10. Garfinkle, Steven J., „The Assyrians- A New Look at an Ancient Power“, *Current Issues in the Study of the Ancient Near East*, PAAH 8, Western Washington University, 2007.
11. Glassman, Ronald M., „The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States“, vol. 1, Springer International Publishing, 2017.
12. Gordin, Shai, „The Cult and Clergy of Ea in Babylon“, *Die Welt des Orients*, vol. 46, br. 2, Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG), 2016.
13. Kramer, S. Noah, „Sumerian Mythology- A Study of Spiritual and Literary Achievement in the Third Millennium B.C., Revised edition-Global Grey, 2018.
14. Kramer, S.N., „Gilgamesh and the Land of the Living“, *Journal of Cuneiform Studies*, vol. 1, br. 1, The University of Chicago Press, 1947.

15. Kramer, S.N., „History Begins at Sumer“, Doubleday, 1956.
16. Kramer, Samuel Noah „The Sumerians, their history, culture and character“, The University of Chicago Press, 1963.
17. Laurent, Christopher, „ The Many Lives of Mustard: Journey of a Familiar Condiment“, The Journal of Canadian Food Cultures, vol. 4, br. 2, 2013.
18. Leick, Gwendolyn, „The Babylonian World“, Routhledge, 2007.
19. McGuire, Gibson, „Kish, Akkad, and Agade- review articles by Harvey Weiss“, Journal of the American Oriental Society vol. 95, br. 3, 1975.
20. Oppenheim, A. Leo, „Ancient Mesopotamia- Portrait of a Dead Civilization, Revised edition by Erica Reiner, The University of Chicago Press, 1977.
21. Perry, W.J., „Sumer and Egypt“, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1929.
22. Rorhlich, Ruby, „State Formation in Sumer and the Subjugation of Women“, Feminist Studies, vol. 6, br. 1, 1980.
23. Talling, J.F., „Water characteristics. In: Euphrates and Tigris, Mesopotamian Ecology and Destiny“, Monographiae Biologicae, vol 38. Springer Dordrecht, 1980.
24. Ur, Jason A., „Cycles of Civilization in Northern Mesopotamia, 4400—2000 BC“, Journal of Archaeological Research, vol. 18, br. 4, 2010.
25. Veldhuis, Niek, „Religion, Literature, and Scholarship: The Sumerian Composition Nanše and the Birds“, Brill- Styx, Leiden- Boston, 2004.
26. Wall-Romana, Christophe, „An Areal Location of Agade“, Journal of Near Eastern Studies, vol. 49, br. 3, The University of Chicago Press, 1990.